

Keller Márkus

KOMPORSZÁG NYUGATNAK INDUL

Litván György: *Sorstársak és kortársak*. Noran, Budapest, 2008, 288 oldal, 2499 Ft

Veszélyes dolog egykori hírlapi cikkeket egybegyűjtve kiadni. Ritkán őrzik meg frissességüket, érdekességüket, és újbóli megjelentetésük általában a szerző vagy tanítványai önértékelési problémáit tükrözi. Az elenyésző kivételek közé tartozik Litván György *Kortársak és sorstársak* című kötete. Azáltal ugyanis, hogy egymás mellé kerültek kortársairól és szellemi példaképeiről írt rövid, nagyrészt életrajzi esszék, új minőséget vettek fel. A szövegek nemcsak fizikailag, hanem szellemileg is összekapcsolódtak, és kirajzolják azt a kapcsolati hálót, amelyben Litván György mozgott, illetve azt a szellemi hátteret, ahonnan érkezett. A kötet szerkesztői (Gál Éva és Kende Péter) a szövegek hármastagolásával ki is hangsúlyozták ezt (a *Szellemi elődök* fejezetet után az *Utolsó mohikánok* és a *Rabtársak, pályatársak* fejezet következik).

A könyv esszéi- nekrológjai azért is különösen érdekeseek, mivel a műfaj kötetlensége, szabadsága és (nagyrészt) önkéntessége lehetőséget ad arra, hogy a magát a szerzőt megismerjük. Kik a példaképei, kik azok, akikkel egy generációba, körbe sorolja magát, mit gondol róluk, magáról és végsősoron a 20. századi magyar történelemlről? Nyilván ezek az írások nem szaktörténelmi fejtegetések, de éppen mivel szubjektívek, mutatnak meg az átlagosnál többet, nem köti őket a történész kötelező távolságtartása. A szerkesztők is megerősítik a recenzenst ebben a véleményében, hiszen ahogy az előszóban írják: „Litván György saját, személyes Magyarországnak szereplőivel találkozhatunk e lapokon” (10).

Ez a „személyes Magyarország”, ez a szellemi háttér nemcsak Litván György miatt fontos és érdekes, hanem azért is, mert Litván személyében egyik utolsó képviselőjét tisztelhattuk annak a nagyrészt polgári származású csoportnak, amely a 20. század kezdetétől az egyik legelkötelezettebb harcosa volt annak, hogy Magyarországot és társadalmát az általuk példaképnek tartott Nyugat-Európa-hoz közelítse: a Huszadik Század című folyóirat és a radikális párt körül gyülekezett értelmiségiek és fiaik közösségének képviselőjét. A magyarországi „intellectuelles” két nemzedékének kollektív biográfiája jelenik meg Litván írásain keresztül. Ezenkívül személyes biográfia is egyben, ha nem is annak klasszikus formájában, hiszen valódi és szellemi útkeresését megírta Litván ezekben az esszéikben, akkor is, ha saját magát sohasem helyezte a középpontba.

Kevés olyan csoportja, rétege van a 19–20. századi Magyarország társadalmának, mely egyértelműen megfeleltethető valamilyen nyugat-európai társadalmi csoportnak. De a kötet által kirajzolódó kollektív biográfia alapján nehéz lenne tagadni, hogy az itt megjelenő két nemzedék, ha társadalmi háttérben nem is teljesen, de gondolkodásában, szellemi gyökereiben, értékrendjében és céljaiban a Dreyfus-affér körül megszer-

veződő francia „intellectuel” csoport/réteg magyarországi párja. A társadalom racionális megszervezése, a pozitívizmus, a hagyomány- és vallásellenesség, illetve később a marxizmus voltak (többek között) azok az értékek, elvek, amelyek összekötötték őket és melyek mentén mindkét csoport a közéleti csatározások ringjébe szállt. Nem érdektelen ennek a két csoport sorsának az összehasonlítása. Mindkét országban 19–20. század fordulóján ez a két csoport számarányát tekintve a hagyományos értelmiségi elitekkel szemben kisebbségben volt. Ez azonban csak felerősítette aktivizmusukat, azt a hitüket, hogy éppen kívülállóságuk okán képesek a társadalmi problémákra megoldásokat kínálni. Céljuk azonban sohasem a konkrét cselekvés volt (bár, mint láttuk, Magyarországon kétszer is megpróbálkoznak ezzel), hanem a felvilágosítás, a közvélemény befolyásolása. Mozgósító erejük is a sajtó és a nyilvánosság eszközeinek tudatos használatában rejlett. Addig azonban, míg a francia baloldali értelmiség (nevezzük most már jobb magyar megfelelő híján őket így) a 19–20. század fordulójától kezdve befolyását fokozatosan növelni tudta, addig a Huszadik Század körének és fiaiknak nemzedékei sokkal hamarabb megtapasztalták eszméik korlátosságát, és kényszerültek arra, hogy felülvizsgálják saját szellemi értékválasztásaikat.

Franciaországban az „intellectuel”-rétegnek – mely 1945 után a szellemi életet dominálta – a kommunista pártokkal illetve a Szovjetunióval való feltétlen szimpátiáját sem a valószínűleg ellenkező irányú személyes tapasztalatok (mint például Sartre 1954-es Szovjetunió-beli utazása), sem az 1956-os forradalom vérbefojtása nem tudta tartósan megváltoztatni. A baloldali értelmiségnek Szolzsenyicin *A Gulág szigetcsoport* című könyvének megjelenéséig (1974-ig) nem kellett/sikerült szembenéznie önnön értékválasztásainak problematikus voltával. Egyetlen (nagyobb hatású) kivétel talán Raymond Aron, de a felvázolt tendenciát az ő munkássága sem változtatta meg.

Magyarországon már az 1918-as őszi forradalom megmutatta, hogy Szabó Ervin, Jászi Oszkár, a Huszadik Század körül csoportosuló értelmiségiek minden jó szándék, filozófiai felkészültség és tettvágy ellenére sem képesek a magyarországi és a nemzetközi politikai csatározások kihívásainak megfelelni. Jászi később maga is megfogalmazta ezt a dichotómiát; amikor saját magát az „elvi politikusok” körébe sorolta, csak magáról beszélt, de érvényes volt a vele együtt munkálkodók egészére Somló Bódogtól Károlyi Mihályig, akik mind megjelennek a *Szemleli elődök* című fejezetben. Maga Litván is konstatálja, hogy a Huszadik Század köréből 1918 után a baloldalon csak ketten, Jászi Oszkár és Vámbéry Rusztem tartottak ki, de őket is elszigetelte egymástól Jászi egyre erősödő antikommunizmusa (14). Nem véletlen az sem, hogy az e fejezetben megjelenők szinte mindegyikének személyes sorsa tragikus. Hogyan magyarázza azonban Litván az általa megrajzolt portrékban ennek a csoportnak (az apák generációjának) kudarcát, és miben látja az 1918-as forradalom bukásának okait? Talán nem meglepő, hogy legfőbb példaképének, Jászinak érvelését elfogadva, átvéve, az elvi munka és a gyakorlati cselekvés közötti kapcsolat nehézségét nevezi meg problémaként. Olvassuk akár Somló Bódogról, Szabó Ervinről, akár Károlyiról (aki persze nem tartozott a Huszadik Század köréhez) írott gondolatait, mindig a gyakorlati politikai kérdésekben való naivitás, illetve az elméleti és a gyakorlati ember alkati különbsége téte-

leződik fel a kudarcok okaként – értelemszerűen az apák generációját elméleti embereknek tartva.

Az apákat követő fiúk nemzedéke (Litván „rab- és pályatársai”) talán az apák „tehetlensége” ellen is lázadva, határozottabban és elvi kétségeiket leküzdve vetette bele magát a napi politikába 1945 és 1956 között, lett tagja előbb a Magyar Kommunista Pártnak, majd a Magyar Dolgozók Pártjának és vett részt a Rákosi-diktatúra felépítésében és működtetésében. Az eredmény számtalan történeti munkából és személyes vallomásból ismert. Legkésőbb az 1956-os forradalom leverése világossá tette számukra, hogy a Szovjetunió által irányított Kelet-Európában – és így a kádári Magyarországon – nincs helye az általuk vallott (nevezzük így) liberális-szociáldemokrata értékeknek, azok következetes elvi képviselőjének és megvalósításának.

A gyakorlati kudarc ellenére az 1953–1956-os időszak az a másik identifikációs pont, ahonnan Litván barátait és szellemi társait szerzi. Ez marad számára az örök viszonyítás, amelyhez igyekszik visszatérni a rendszerváltás után is. A történész a sztálinizmus elfogadásának személyes, egyéni okairól őszinte és ma is érvényes tanulmányt írt,¹ most portréiban inkább arra keressük a választ, hogyan látta Litván az 1956-os forradalom utáni korszakot. Nem meglepő, hogy elkötelezett ötvenhatosként a Kádár-korszak sem volt igazán ínyére, még akkor sem, ha világosan látta, hogy a Nagy Imre körül csoportosuló reformkommunista csoport, tehát ő is, legkésőbb az 1960-as évek végére szak-képzettségének megfelelő munkahelyet kapott, és lassan bekapcsolódhatott a szellemi életbe, szemben például Bibó Istvánnal, akinek ez nem adatott meg (151). Ha megértő szeretettel is, de rámutatott azon pályatársainak ellentmondásos, önmagukat is megtévesztő viselkedésére, akik azt képzelték, hogy egyszerre lehet 1956-hoz és a kádári Magyarországhoz hűségesnek lenni. A Kádár-rendszer „langyos és önkorlátozó, gyakran szellemi vegetálásba fulladó létformáját” (153) a rendszerváltás törte fel, reményt keltve, hogy az a baloldali, demokratikus látás- és cselekvésmód, amelynek kidolgozása a 19–20. század fordulóján kezdődött meg, újra teret nyerhet. Az, hogy ezen elvek képviselőjének és megvalósításának nehézségei nem kizárólag a Kádár-rendszer antidemokratikus működésének köszönhetőek, már a rendszerváltás utáni idők keserű felismerése volt, ahogy erről a Tardos Mártonról írt nekrológiájában vall Litván (259).

A nagy terv megvalósításához, Magyarország modernizálásához két generáció erőfeszítései három nekifutásban sem voltak elegendőek. Az, hogy ennek a kiinduló elvek életidegensége, az elvekhez való túlzott ragaszkodás, a megvalósítók esendősége, vagy pusztán a nem megfelelő történelmi körülmények voltak a legfőbb okai, bizonyára még sokáig vita tárgya marad (bár némi sejtésünk már lehet erről). De bármit is gondolunk, „Litván-jelenségről”, az a mai értékhiányos és végtelenül pragmatikus politikai közéletünkben (önkritikájával együtt!) mindenképpen friss erővel hat, és gondolkozásra kényszerít, még akkor is, ha a végső következtetés levonása, a kudarcral való elméleti szembenézés elmaradt.²

¹ LITVÁN György: „Mi kommunisták különös emberek vagyunk...”, Századvég 1988/6–7. (kötetben: Uő.: *Magyar gondolat – szabad gondolat*, Osiris, Budapest, 2008, 290–305).

² Vö. RAINER M. János: *Magyar nemzedékek*, *Mozgó Világ* 2009/2., 109–113.

Mi a feladata az értelmiségnek, ha az értékvezérelt, de a politikai pártoktól és az államhatalomtól független, a politikára (a politikában) mégis hatni kívánó értelmiségi szerep, úgy tűnik, mára (nem csak Magyarországon) egyre inkább vesztit népszerűségéből? A feladat vonzása nemcsak azért csökken, mert a szellemi foglalkozásúak körében alacsony presztízse van, hanem a politikusok is egyre kevésbe igénylik az ilyesfajta útmutatást. De mit tegyen az értelmiség, amely valamikor a 19. század elején azzal indult hódító útjára, hogy tudására alapozva megjavítja a világot, ha az a politika, amely elvileg – legyen az diktatórikus vagy demokratikus – a társadalmat irányítja, nem kér az értelmiségi által termelt javakból?